

Diagnostyczne walory rysunku. Test: „Dom – Drzewo – Człowiek”

1. Charakterystyka psychologicznego rozwoju dziecka

Rozpoczęcie nauki przez dziecko w szkole jest okresem przełomowym w jego życiu. Kończy się beztrudnie dzieciństwo, kiedy to podstawową formą działania była zabawa, a zaczyna się wiek obowiązków, systematycznej nauki i pracy w gronie rówieśników. Pierwszy rok pobytu w szkole jest przełomem natury fizjologicznej i psychologicznej. Szósty, siódmy rok życia jest okresem intensywnego rozwoju dziecka. Prawidłowy rozwój fizyczny i psychiczny dziecka zależy od wielu różnych czynników, z których najważniejsze to: wrodzone możliwości rozwojowe i typ reakcji na wpływy środowiskowe, aktualny stan czynnościowy wszystkich narządów uczestniczących w przemianie materii, czynniki środowiska wewnętrznego oraz warunki życia i wychowania dziecka. Procesy poznawcze, spostrzeżenia, pamięć, wyobraźnia, uwaga i myślenie doskonalą się tak pod względem ilościowym, jak też jakościowym. Wpływa to na usamodzielnienie się czynności umysłowych. Rozwija się uwaga dowolna, poprzez doskonalenie się takich cech, jak: zdolność do koncentracji, przetrzutność, pojemność i czas trwania (Popek S. 1985).

Sygnalizowany rozwój poziomu i cech uwagi sprzyja koncentracji dziecka na otaczającym go świecie, a w końcowym etapie na stosunku do tego świata i samoświadomości. Wpływa to w zasadniczy sposób na przeobrażenie się charakteru plastycznej wypowiedzi dziecka. Zajęcia plastyczne wpływają na wzmocniony rozwój cech uwagi. Dzieci wykazują w swoim zachowaniu bogatą fantazję. Źródłem tych bogatych wyobraźniowych myśli jest obiektywna rzeczywistość. Początkowo przekształcanie świata ma charakter mimowolny i wypływa z: niedostatecznego zasobu informacji, słabego kojarzenia faktów, niemożliwości abstrahowania i obiektywizacji zjawisk tego świata. Wyobraźnia panuje nad jego świadomością, a w następnych etapach rozwoju świadomość wyznacza kierunek i efektywność rozwoju wyobraźni.

Rozwój intelektualny dziecka, szczególnie pod koniec młodszego wieku szkolnego, sprawia, że jego ideoplastyczna twórczość nabiera cech obiektywizacji w kierunku wypowiedzi dziecka o charakterze fizjoplastycznym. Niezwykle istotne zmiany zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym występują w sferze emocjonalnej. W tym okresie dziecko wyraża swoje emocje w sposób dynamiczny.

Pod koniec młodszego wieku szkolnego dziecko zaczyna swoje emocje kontrolować i hamować je wobec dorosłych i rówieśników. Każda twórczość plastyczna u dzieci daje olbrzymie możliwości wyrażania ekspresji emocjonalnej i kształtowania emocji w stronę uczuć wyższych. W tym okresie kształtuje się postawa społeczna poprzez kontakty rówieśnicze, zmianę środowiska rodzinnego na szkolne. Wpływa to korzystnie na stosunki wewnątrzgrupowe i na wzmożenie aktywności własnej jednostki i rozwój jej samoświadomości (Popek S. 1985, Lowenfeld 1983).

Ta skrócowa charakterystyka psychofizycznego rozwoju dziecka w młodszym wieku szkolnym uzmysławia konieczność liczenia się z prawidłowościami rozwojowymi i możliwościami dziecka w interesującym mnie okresie.

2. Okresy i fazy rozwoju twórczości rysunkowej dziecka

Głównym czynnikiem różnicującym charakter twórczości rysunkowej dzieci jest wiek życia. W miarę jak zmienia się psychika dziecka, zmieniają się również jego wytwory. Dziecko przedstawia w swoich pracach świat w sposób charakterystyczny dla poszczególnych stadiów, które traktuje się jako kroki w rozwoju rysunku dziecka.

Na ten temat znane są poglądy S. Szumana, opublikowane jeszcze w 1927 roku, C. Burta (Anglia 1947) oraz Lowefeldy (USA 1969). Przedstawione dalej syntezy okresów i faz rozwoju twórczości plastycznej dzieci różnią się od siebie stopniem uszczegółowienia charakterystyki omawianych cech formalnych. Tym niemniej zawierają kilka punktów stycznych, które mimo różnic terminologicznych dadzą się uzgodnić, a następnie skonkretyzować w odniesieniu do aktualnego poziomu wytworów plastycznych dzieci w naszym kraju.

Pierwszą cechą wspólną tych poglądów jest wyobrazeniowo-pamięciowy charakter twórczości plastycznej. Dziecko nie rysuje tego, co widzi, ale to, co wie o otaczającym go świecie. Ujawnia w wytworach rysunkowych swój wewnętrzny model świata, zabarwiony silnymi przeżyciami emocjonalnymi. Tworzywem wewnętrznym obrazu jest w każdym przypadku odbierany obraz świata zewnętrznego, obraz na miarę możliwości poznawczych dziecka i jego zdolności kreacyjnych. Jest to obraz subiektywny, dość często tworzony spontanicznie (Popek S., 1985).

Drugą charakterystyczną cechą jest zauważenie ewolucji prowadzącej dziecko od wyobrazeniowej i symbolicznej twórczości w wieku 5–7 lat do tendencji realistycznej pod koniec młodszego wieku szkolnego. Owa prawidłowość rozwojowa realizuje się poprzez: wzbogacanie schematu w coraz to nowe szczegóły typowe dla świata zewnętrznego, stopniowe odchodzenie od kolorystyki symbolicznej do barw lokalnych, próby imitowania na płaszczyźnie trójwymiarowej przestrzeni i jej głębi.

Trzecią cechą nie ujawniającą się bezpośrednio w zamieszczonych syntezach jest różnicowanie się charakteru wypowiedzi w rysunkach dzieci w zależności od poziomu intelektualnego i emocjonalnego rozwoju jednostki, od płci, a także od czynników środowiskowo-kulturowych (Kaczmarska D., 1973; Popek S., 1985).

Z powyższych uwag wynika dobitnie, że charakter działalności plastycznej dzieci uzależniony jest od poziomu psychofizycznego rozwoju, a szczególnie od kształtującej się osobowości. Czynniki zewnętrzne mają charakter wtórny, tj. wywierają wpływ, ale poprzez właściwości psychiczne dziecka. Rozwój intelektualny i emocjonalny wywiera istotny wpływ na zakres problematyki twórczości plastycznej dzieci, a także na charakter formalny wytworów. Problematyka prac plastycznych tego okresu jest bardzo ściśle związana z potrzebami psychicznymi i zainteresowaniami dzieci.

Dzieci 6-, 7-letnie operują formami uproszczonymi, pozbawionymi nadmiernych detali, gdzie proporcje wykazują tendencję do niezamierzonej deformacji. Mieszają się tu układy frontalne i profilowe, akcentowane są elementy mniej istotne, a pomijane dość zasadnicze.

Dzieci w wieku 8–9 lat tworzą głównie z pamięci, z wyobraźni. Wybierają najczęściej tematy silnie zabarwione emocjonalnie i atrakcyjne. Z reguły istnieje dość wyraźny podział grupy tematów, po które sięgają chłopcy i dziewczęta. Chłopcy najczęściej wybierają tematy związane z techniką, sportem, komunikacją, wojskiem (grupa tematów dynamiczna). Dziewczętom bliższe są motywy związane z rodziną, przyrodą, z przyjaźniami (grupa tematów statyczna).

Dzieci 10-letnie zbliżają się do formy typu charakterystycznego, toteż obrazowany przez nie świat zbliża się stopniowo do fizjoplastyki (Kaczmowska D., 1973; Popok S. 1985; Lowenfeld V., 1983).

3. Ekspresja podstawą działalności rysunkowej dziecka

Ekspresja angażuje pełnię sił psychicznych dziecka: spostrzeżenia, wyobrażenia, refleksje, uczucia. Jest siłą wyrazu, ładunkiem emocjonalnym wytworu dziecięcego. Rysunki dziecka, niezależnie od tego, co przedstawiają, są swoistymi portretami autorów. Ich temperament, cechy osobowościowe i aktualne przeżycia ujawniają się zarówno w śladach ręki, kolorystyce, sposobie komponowania, jak i w warstwie tematycznej rysunku. W pierwszych bazgrołach rysunki wszystkich dzieci mało się różnią. Są one przede wszystkim wyrazem fizycznej aktywności dziecka, organicznego gestu i motoryki ciała. Stan wyładowanej w ten sposób energii ściśle łączy się z emocją. Rysunki są dla dziecka barwnym widowiskiem, są sceną, na której ono samo tworzy. Na tej scenie wyraża swoje nastroje, umieszcza swoich bohaterów, kształtuje świat swych marzeń. Jednym słowem obrazuje samego siebie. To co jest dla dziecka w danym momencie najbardziej interesujące, zostaje ukazane jako większe, silniej zaakcentowane walorem lub kolorem, dokładniej scharakteryzowane pod względem szczegółów. Przedmioty, które dziecko interesują, są przez nie częściej rysowane, osiągają doskonałość, można w nich odnaleźć elementy narysowane z dużą znajomością rzeczy.

Dzieci w młodszym wieku szkolnym cenią przede wszystkim ekspresję koloru i kształtu, nie dbają zbyt o zgodność z naturą. Na ogół wolą malować, a nie rysować, w związku z tendencją do operowania plamą, nie kreską. Barwy pasjonują

dzieci, dlatego ich prace malarskie wyróżniają się niezwykle bogatą kolorystyką (Kaczmarek D., 1973; Lowenfeld V., 1983; Szuman S., 1982).

4. Idealizacja i fantazja w rysunku dziecka

Dziecko żyje w świecie marzeń, które są wyobrażeniami spełniającymi życzenia lepiej od rzeczywistości. Obcuje z rzeczywistością, bawiąc się nią. Idealizuje i upiększa je swoją fantazją. Stwarza bajkę dookoła siebie. Nie ma szarej rzeczywistości, gdyż fantazja ubarwia świat. Rysunki dziecka są jednym z rodzajów zabaw, o czym świadczy sposób, w jaki dziecko je wykonuje: z własnego popędu, dla zabawy, z ochotą, twórczo. Podczas rysowania dąży do pewnego ideału ukształtowania rzeczywistości. Kształtuje ją bardzo subiektywnie, tworząc w ten sposób świat bajki, fantazji i dziecięcej ułudy (Popek S., 1985).

Zabawa rysowania w okresie młodszego wieku szkolnego polega z jednej strony na rysunkowym zbliżaniu się do obrazu rzeczywistości, mającej na razie zupełnie idealistyczny charakter. Z drugiej strony rysowanie staje się zabawą polegającą na wypowiedzianiu się, na ekspresji, na rysunkowym odtwarzaniu przeżyć, pragnień, marzeń i ideałów dziecka (Szuman S., 1982).

5. Rysunek jako metoda projekcyjna w badaniach osobowości

Lata czterdzieste naszego wieku to okres, w którym zaczęto zajmować się rysunkiem jako metodą projekcyjną w badaniach osobowości. Wielu badaczy odnosiło się krytycznie do tej koncepcji. Inni natomiast potraktowali ją bardzo entuzjastycznie. Przyjęli oni rysunki dziecięce jako jedną z form wyrażania procesów poznawczych, nastawień i uczuć w stosunku do siebie samego, ludzi i otoczenia oraz ujawniania swoich cech osobowościowych. Badacze ci zaliczyli rysunki do takich samych czynności, jak gestykulacja, ruchy, śpiew itp. Uważali je za wyraz osobistego stylu zachowania się dziecka (Hosnowski B., 1970).

Według tej koncepcji rysunki mogą służyć jako metoda badań zainteresowań, poglądów, przekonań i postaw, będących cechami osobowości, kształtującymi się w konkretnych warunkach społecznych.

Współczesne metody badań rysunków pozwalają na głębszą analizę psychologiczną, dlatego weszły w skład testów projekcyjnych. Są stosowane także jako metoda uzupełniająca do testów psychologicznych ze względu na ekonomię czasu, łatwość stosowania i bogactwo materiału projekcyjnego (Rembowski J., 1975).

W analizie rysunków projekcyjnych zwraca się uwagę na ich ekspresję. Składają się na nią: wielkość rysunku, charakter linii, rozmieszczenie poszczególnych elementów, jakość wykonania, ilość szczegółów, symetria, perspektywa, światłocienie, kolor.

Mimo że testy projekcyjne były krytykowane przez psychologów, to jednak znajdują obecnie wielu zwolenników, a różnorodne badania potwierdziły ich wartość diagnostyczną (Hosnowski B., 1970; Rembowski J., 1975).

6. Charakterystyka testu „Dom – Drzewo – Człowiek”

Jedną z metod projekcyjnych jest test J.N. Buck, uwzględniający w rysunku trzy elementy: dom, drzewo i osobę. Autorka poddała analizie trzy wyżej wymienione elementy, sądząc, że ich zestawienie ujawni postawy osoby badanej w stosunku do siebie i środowiska, w którym żyje. Według niej rysunek postaci ludzkiej jest projekcją własnej osoby. Rysunek drzewa to projekcja przystosowania się do otoczenia. Natomiast rysunek domu jest projekcją przystosowania się do środowiska społecznego (Rembowski J., 1975).

Analizując rysunek, bierzemy pod uwagę: wzajemny stosunek do siebie trzech elementów, wzajemne proporcje trzech elementów, rozbudowę formy oraz test wypowiedzi słownej (Węgrzynowicz E.).

Z wzajemnego położenia poszczególnych elementów możemy odczytać ewentualne konflikty między osobnikiem a jego otoczeniem – gdy elementy zachodzą na siebie. Na zaburzenia ogólnej harmonii lub możliwości rozwoju dziecka wskazują rysunki, na których część elementów przytłumiona jest przez pozostałe. Zaburzenia w zakresie więzi emocjonalnej ze środowiskiem sygnalizują elementy wyraźnie od siebie oddzielone. Jeżeli natomiast elementy nie mieszczą się na kartce, sugeruje to potrzebę szerszych kontaktów społecznych.

Wielkość poszczególnych elementów rysunku może wskazywać na takie cechy dziecka, jak nieśmiałość, lękliwość, niepewność – rysowanie elementów zbyt drobnych. Może również być przejawem dominacji i ekspansji – elementy zbyt duże. Przerost formy, wyrażający się nadmiarem szczegółów lub zbytnią dokładnością ich wykonania, wskazuje na niepewność dziecka. Jego myśl w trakcie rysowania skupia się na sprawach ubocznych, a nie na istotnych trudnościach życiowych. Natomiast ubóstwo formy, zbyt mała ilość szczegółów, może być odczytana jako słaba motywacja do działania. Może także wskazywać na depresyjny nastrój dziecka.

W analizie wytworu dziecka bardzo ważne jest uwzględnienie tekstu wypowiedzi słownej. Dziecko, komentując swój rysunek, dostarcza badaczowi wiedzy na temat jego historii, własnych przeżyć oraz czynników, które wywarły wpływ na jego wykonanie.

Bibliografia

- Brzezińska A., *Między dzieciństwem a dorosłością. Etapy rozwoju psychospołecznego*, „Życie Szkoły” 1991 nr 4.
- Brzezińska A., Stasiakiewicz M., *Wartość rysunku dziecka*, „Życie Szkoły” 1980 nr 11.
- Hornowski B., *Badania nad rozwojem psychicznym dzieci i młodzieży na podstawie rysunku postaci ludzkiej*, Ossolineum, Wrocław 1970.
- Kaczmarek D., *Dziecko i twórczość*, PWN, Warszawa 1973.
- Lowefeld V., *Twórczość a rozwój umysłowy dzieci*, PWN, Warszawa 1983.
- Popek S., *Analiza psychologiczna twórczości plastycznej dzieci i młodzieży*, WSiP, Warszawa 1982.
- Rembowski J., *Metoda projekcyjna w psychologii dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa 1975.
- Szuman S., *Sztuka dziecka*, WSiP, Warszawa 1982.